

HALLGATÓI MŰHELYTANULMÁNYOK 4.

TÖRTÉNESZ HALLGATÓK VÁLOGATOTT ÍRÁSAI
A KÖZÉPKORTÓL A 20. SZÁZADIG

SZERKESZTETTE: FORISEK PÉTER – SCHREK KATALIN – SZENDREI ÁKOS

HALLGATÓI MŰHELYTANULMÁNYOK 4.

TÖRTÉNÉSZ HALLGATÓK VÁLOGATOTT ÍRÁSAI
A KÖZÉPKORTÓL A 20. SZÁZADIG

DEBRECENI EGYETEM BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
TÖRTÉNELMI INTÉZET

SZERKESZTETTE:
FORISEK PÉTER
SCHREK KATALIN
SZENDREI ÁKOS

SOROZATSZERKESZTŐK: FORISEK PÉTER – SZENDREI ÁKOS

DEBRECEN, 2017

A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelmi Intézetének kiadása

A borítót tervezte: Schrek Katalin – Sándor Attila

A borítón látható kép: Debrecen látképe a 19. század végén, a Méliusz
Juhász Péter Könyvtár – Helyismereti Gyűjtemény és Fotótár
engedélyével került felhasználásra.

© A szerzők és a szerkesztők

Lektorálta:

Barta Róbert, Bárány Attila, Bradács Gábor, Györkös Attila,
Püski Levente, Szendrei Ákos, Szilágyi Zsolt, Velkey Ferenc

Technikai szerkesztő: Lapis-Lovas Anett

ISSN 2063-6024

Nyomta a Kaptális Kft., Debrecen

Felelős vezető: Kapusi József

BUZGÓ GÁBOR

VÉGRENDELKEZŐ TÁRSADALMI CSOPORTOK NAGYLÉTÁN
1932 ÉS 1939 KÖZÖTT¹

Bevezetés

Az elmúlt egy évben végeztem levéltári kutatásokat Nagylétával kapcsolatban a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú - Bihar Megyei Levéltárában. Elsősorban olyan forrást kerestem, amely leginkább alkalmas társadalomtörténeti elemzésre. Nagyléta település levéltári iratanyagában nagy számban fellelhetők voltak hagyatéki iratok, melyekből kiderült, hogy számos személy után maradt végrendelet. A végrendeletek már alkalmasnak tűntek társadalomtörténeti elemzés elvégzésére, hiszen ebben a forrástípusban láthattuk leginkább a nagylétai társadalom egykori szereplőit „megszólalni”. Kutatásom során így elsősorban végrendeleteket vizsgáltam az 1932 és 1939 közötti időszakra vonatkozóan. Azért esett a választás erre az időmetszetre, mert ebből az időszakból maradtak meg koncentráltan a végakaratok. Elemzésembe összesen 66 végrendeletet vontam be, ugyanis ennyi végakarat maradt fent a derecskei királyi közjegyzőknél.²

Ebben a tanulmányban elsősorban a nagylétai végrendelkező társadalmi csoportok bemutatására fogok koncentrálni, azonban a konkrét elemzés kezdete előtt érdemes néhány szót szólni a végrendeletre mint forrástípusra, és a végrendelkezőkkel társadalmi csoport szintjén foglalkozó kutatások bemutatására.

Az általam vizsgált végrendeletek a 20. század első felében keletkeztek, csak nemrég váltak kutathatóvá, valószínűleg ez a tényező okozta azt, hogy

¹ Tanulmányom magába foglalja a X. DETHE Hallgatói Konferencián (2017.05.08.) Végrendelkező társadalmi csoportok és örökítési módok Nagylétán 1932 és 1939 között címmel tartott előadásom anyagát, melyet azonban most jelentősen kibővítettem.

² 1932 előtt a nagylétai végrendeletek őrzése a debreceni királyi közjegyzők feladata volta, ennek hatására ezek a végakaratok szétszóródtak a különböző közjegyzői iratok között. 1932 után a végrendeletek őrzése átkerült a derecskei királyi közjegyzőkhöz, akiknek az iratanyagában az egyes végakaratok már három levéltári dobozban megtalálhatóak voltak.

erre az időszakra vonatkozóan még nem készültek végrendeleti kutatások. Güntner Péter vetette fel évekkel korábban azt a lehetőséget, hogy szükség lenne a dualizmus kori végrendeletek társadalomtörténeti feldolgozására, azonban azt is kijelentette, hogy ezek a végrendeletek a vagyon vagy tárgykultúra vizsgálatára már kevésbé alkalmasak.³ Ez minden bizonnyal így van, viszont a 20. század elejéről fennmaradt végrendeletekkel kapcsolatban az előbbtől eltérő a tapasztalatom; tekintve, hogy ezek a problémák más források (például hagyatéki iratok bevonásával) áthidalhatók. Pelle Ferenc arról beszélt, hogy a 20. századi végrendeletek már túlságosan egységesek formailag. A formalizált szöveg ténylegesen jellemző az általam vizsgált végrendeletekre is, viszont a családi kapcsolatok és az örökítés folyamata ugyanúgy vizsgálhatók, mint a koraujkori testamentumok esetében.

A végrendeleti témában született külföldi kutatások bemutatása helyett inkább a hazai szakmunkákra koncentrálok.⁴ Specifikusan végrendeleti témára vonatkozóan talán nem lehet azt állítani, hogy könyvtárnyi szakirodalom született volna a szerzőktől. A végrendeleteket mint forrásokat a társadalom- és gazdaságtörténet-tudomány területén sok esetben felhasználják, viszont általában nem ezek állnak az elemzés középpontjában. A végrendelkező társadalmi csoportok kutatásáról készült szakmunkák közül három szerzőt szeretnék kiemelni, ők a következők: Tárkány Szűcs Ernő, Szende Katalin és Mátay Mónika. Tárkány Szűcs Ernő jogtudós és néprajzkutatóként elemezte a hódmezővásárhelyi jobbágyoktól fennmaradt 18–19. századi végrendeleteket.⁵ Ebben a munkájában főként a korabeli végrendeletek szerkezetéről, az egyes vagyontárgyak örökítéséről és a végrendelkezés által alakuló jobbágy-földesúri viszonyról kaphattunk bővebb képet. Tárkány Szűcs Ernő ezen kötete azért is jelentős, mert ez volt az első olyan hazai végrendeleti témával foglalkozó munka, amely egy alsó társadalmi réteg végrendelkezési

³ Güntner Péter: A vagyon kutatásának nominális forrásai. AETAS 15. (2000) [<http://epa.oszk.hu/00800/00861/00014/2000-1-2-13.html>, megtekintés 2017. márc. 28.]]

⁴ A külföldi szakmunkákkal kapcsolatban Mátay Mónika adott bővebb információkat. *Mátay Mónika*: Historiográfiai viták a testamentumokról. *Korall* 5. (2004) 248–265.

⁵ *Tárkány Szűcs Ernő*: Vásárhelyi testamentumok. Budapest 1961.

szokásaival foglalkozott. A másik két szerző végrendelkezéssel kapcsolatos munkái már az ezredforduló után születtek, ezért ezek a legújabb irodalmak a témában. Szende Katalin a középkori Sopron, Pozsony és Eperjes testamentumaira fordított figyelmet.⁶ Ennek eredményeként első alkalommal kaphatunk adatokat a korabeli nők helyzetére vonatkozóan⁷ a végrendeletek tükrében. Szende Katalin azonban a végrendelkezők társadalmi megoszlását a városi lakossághoz viszonyított arány, családi állapot, foglalkozási és vagyoni viszonya alapján vizsgálta. A három város esetében Szende Katalin arra a következtetésre jutott, hogy leginkább a városi középréteg hagyott maga után végrendeletet. Máty Mónika az 1700 és 1875 között keletkezett debreceni végrendeleteket állította elemzése középpontjába. A mintegy ezer végrendelet vizsgálatával lehetősége nyílt a tömeges adatgyűjtésre, melynek eredményeként a korabeli mentalitást és családon belüli öröklési mintákat⁸ tárta fel.⁹ Máty Mónika elsősorban a foglalkozási viszonyok vizsgálatából vont le következtetéseket a végrendeletet hagyó társadalmi csoportokra vonatkozóan. Az említett műveken kívül természetesen számos szakmunka készült még a végrendelkezés témájában.¹⁰

Ez a tanulmány abban tér el az eddigi végrendeleti témájú szakmunkáktól, hogy egyfelől nem a hagyományosan vizsgált korokra (koraiújkor, újkor), hanem az 1930-as évekre vonatkozik, másfelől a városi társadalom helyett egy nagyközség társadalmi viszonyai kerültek a vizsgálat homlokterébe. Jelen tanulmány feladata bemutatni a helyi társadalom jellegét, a vizsgált időszakban végrendelkezők társadalmi csoportjait, illetve feltárni azok vagyoni helyzetét, ezzel párhuzamban megállapítani az örökítés mó-

⁶ *Szende Katalin*: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 32.) Budapest 2004.

⁷ *Máty Mónika*: Halál, akarat, törvény: testamentumok és hagyatéki perek a 18–19. századi Debrecenben. Debrecen 2002. 23.

⁸ *Güntner P.*: A vagyon kutatásának i. m.

⁹ *Máty M.*: Halál, akarat i. m.

¹⁰ *Horváth D. Tamás*: Egy mezővárosi iparos a reformkor kezdetén. Steindl Gyula keszthelyi rézműves hagyatéka. Agrártörténeti Szemle 35. (1993) 14–38.

dozatait. További szempont megvizsgálni (amely csoportok esetében ez lehetséges) az életkori sajátosságok vagyoni összetételre és örökítésre gyakorolt hatását. Ezeket a vizsgálandó kérdéseket a végrendelkező társadalmi csoportok esetében egy-egy esettanulmányon keresztül próbálom szemléltetni. Mindezekhez az általam vizsgált 1932 és 1939 közötti időszakból 66 nagylétai végrendelet állt rendelkezésemre, amelyeket igyekeztem más forrásokkal kiegészíteni (hagyatéki kimutatások, gazdacímtárak, halotti-, születési- és házassági anyakönyvek).

A helyi társadalom jellege, szerkezete

A helyi társadalom jellegének bemutatását talán érdemes annak vizsgálatával kezdeni, hogy a nagylétaiak miként viszonyultak a végrendelkezéshez, milyen mértékben éltek vele, vették kezükbe a vagyon átadásának lehetőségét. Ennek vizsgálatához ismernünk kell, hogy az 1932 és 1939 közötti időszakra vonatkozóan az elhunytak közül hányan hagytak végrendeletet, következésképp ugyanis megkaphatjuk, hogy a lakosság mekkora arányban élt a végrendelkezés lehetőségével.¹¹ Ehhez a vizsgálathoz szükségem volt a halotti anyakönyvi kivonatokra, amelyek viszont nem voltak önmagukban vizsgálhatók. Az egyik problémát az jelentette, hogy 1932 és 1939 között még kerültek be a halotti anyakönyvekbe az első világháború idején eltűnt vagy elhalt katonák, akiket ki kellett szűrni a kutatásból, hiszen halálozásuk nem a vizsgált 8 évben történt. A másik probléma az volt, hogy a halotti anyakönyvekben olyan személyek is szerepeltek, akik még kiskorúak voltak és életük során végrendeletet még nem tehettek. Ezeket az eseteket szintén kivettem az elemzésből, mivel úgy gondoltam, hogy pontosabb képet ad a helyi társadalomról, ha csak azon eseteket vizsgálom, amelyekben az egyes személyek már teljes cselekvőképességük birtokában végrendelkezhettek. A vizsgálathoz ezért meg kellett állapítani egy korhátárt, amelynek betöltésétől a lakosok élhettek „végrendelettevő” jogukkal.

¹¹ Horváth József: Végrendelkezés Halason (1700–1850). In: Kiskunhalas története 2. Tanulmányok Kiskunhalasról a 18–19. századból. Szerk. Ö. Kovács Tibor – Szakál Aurél. Kiskunhalas 2001. 497.

Az 1932 és 1939 között vizsgált időszakban 20 éves volt a legfiatalabb örökgyógyó, aki élt végrendelkezési jogával, így a helyi példát alapul véve ebben az életkorban állapítottam meg azt a korhatárt, amelytől az egyének gyakorlatban is végrendelkeztek. Tettem ezt azért, mert a végrendelező 20 éves életkora jogilag nem okozott semmiféle nehézséget a végrendelet kihirdetésében és végrehajtásában. Ennek mentén a következő táblázatban ábrázoltam a vizsgált időszekekre vonatkozóan az elhaltak számát és az utánuk maradt végrendeletek százalékos arányát.¹²

1. táblázat

Év	Összes halotti anyakönyvi bejegyzés	Tényleges halálozási szám az adott évben	Felnőtt korú elhaltak	Végrendeletek száma évente	%
1932	118	117	70	4	5,7
1933	104	103	70	13	18,6
1934	81	81	45	4	8,9
1935	113	113	81	12	14,8
1936	104	99	76	16	21,1
1937	100	100	62	10	16,1
1938	98	97	70	9	12,9
1939	106	106	84	14	16,7
Összesen	824	816	558	82	14,7

A végrendeletek eloszlása évente 1932 és 1939 között

Források: Family Search Nagyléta halotti anyakönyvi kivonatok (a továbbiakban: FS NHAK)1932–1939.; és Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú – Bihar Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL-Bihar)

¹² Az összesített adatok között azért szerepel 82 végrendelet, mert voltak olyan személyek, akikről a hagyatéki iratokból lehet tudni, hogy hagyott maga után végakaratot, de maga a végrendelet nem maradt fenn. A teljes lakosságra vonatkozó végrendeleti arány megállapításához szükség volt ezekre a végrendeletekre is.

biakban: MNL HBML) V. 653/c Megyei városok és községek, Községek Levéltára, Nagyléta Nagyközség iratai, Közigazgatási iratok, 10-11-12. cs

A nagyléčiai körében 1932 és 1939 között – számításaim alapján – átlagosan az elhaltak 15%-a hagyott maga után végrendeletet. A kapott átlagérték alapján megállapíthatjuk, hogy hogyan viszonyult a helyi társadalom a végrendelezéshez. A 15%-os végrendelezési átlag korlátozott mértékben, de összehasonlítható egy 1904-ben készült országos felmérés¹³ adataival, melyben többek között azt vizsgálták, hogy a lakosság hány százaléka hagyott maga után végrendeletet elhalálozását megelőzően. A felmérés eredményei alapján, ha az országos összesítést nézzük, a lakosság 9,3%-a hagyott hátra végrendeletet.¹⁴ A különböző vármegyékre lebontva a végrendelezés aránya sok esetben eltért ettől az országos értéktől, viszont Bihar vármegyében az átlagnak megfelelően alakult (10% volt az arány).¹⁵ Mint láthatjuk a századelőn tapasztalt megyei értékhez képest nem sokban tér el az 1930-as évekre vonatkozó nagylétei végrendelezési arány. Azt azonban meg kell említeni, hogy ebbe a bihari 10%-os eredménybe beleszámították a Nagyvárad és környékén, valamint a járásközpontokban keletkezett végrendeleteket is, mely helyeken polgáriasultabb gondolkodás feltételezhető, ezek egyben megemelhették a teljes megyére vonatkozó végrendeletek számát, arányát. Nagyléta a századelőn még nem volt járásközpont, így talán valamivel a megyei átlag alatt alakulhatott a végrendeletek aránya, bár e kérdés megbízható megválaszolása további kutatásokat igényel. Ennek tükrében a két világháború közötti időszakra vonatkozóan a 15%-os végrendeleti arány a századelőhöz mérten valamelyest maga-

¹³ Az 1904-es felmérés Baross János országgyűlési képviselő kezdeményezésére készült, mely anyag specifikusan a parasztság öröklési szokásairól tájékoztat. A kutatás egy új polgári törvénykönyv előkészítését próbálta megalapozni. Baross János a felmérést egy 28 pontból álló kérdőív összeállításával kezdte, melynek első két kérdése vonatkozott a végrendelezésre. *Bognár Szabina: Öröklési jog gyakorlatának vizsgálata a századfordulón. Korall 3. (2002) 173–192.*

¹⁴ *Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások. 2. kiadás. Budapest é. n. [2003]. 729.*

¹⁵ *Baross János: Részleges jelentés az Országos Magyar Gazdasági Egyesület által a magyar parasztbirtokok öröklési módjára vonatkozólag elrendelt adatgyűjtés eredményeiről. Budapest 1905. 13.*

sabbnak tekinthető. Azt, hogy milyen arányban hagytak végrendeletet a nagyléčiaiak a századelőn egy másik szempont alapján is megvizsgálhatjuk. Baross János felmérése felvetette azt a lehetőséget, hogy összefüggés van az írni-olvasni tudás és a hagyott végrendeletek száma között.¹⁶ A négylatai társadalom esetében az 1880 és 1941 között készült népszámlálási adatokból lehet következtetni az írni-olvasni tudás arányára. Ezeket az adatokat az alábbi táblázatban foglaltam össze.¹⁷

2. táblázat

Év	Lakosság-szám	Írni-olvasni tudók száma	6 éven aluliak száma	Koránál fogva írni-olvasni képes lehetne	Írni-olvasni tudók %-os megoszlása
1880	5886	2217	n. a.	n. a.	38–45 között
1900	6120	3538	944	5126	69,0
1910	6313	3969	1002	5311	74,7
1920	6343	4383	645	5698	76,9
1930	6944	5053	947	5997	84,3
1941	6586	5745	726	5860	98,0

Az írni-olvasni tudók száma %-ban kifejezve

¹⁶ *Tárkány Szűcs Ernő*: Jogi népszokások parasztságunk öröklési rendjében (1700–1945). *Agrártörténeti Szemle* 22. (1980) 285.

¹⁷ Az 1880-as 38%-os írni-olvasni tudás aránya torz adat, mivel ebben a népszámlálásban még nem tüntették fel a lakosság korcsoportonkénti megoszlását. Megpróbáltam becsléssel pontosítani, hogy mennyi lehetett a valós arány, amit úgy adtam meg, hogy a népszámlálásokból a legnagyobb 6 éven aluli lakosságszámot vettem alapul. Mint a táblázatból kiderül a legnagyobb 6 éven aluli lakosságszám az 1910-es népszámláláshoz köthető 1002-es érték. Az 1880-as lakosságszámból kivontam az 1002-es értéket. A kapott szám, valamint az 1880-as írni-olvasni tudók értéke között számoltam százalékos arányt, így 45% körüli eredmény jött ki, mely bár nem pontos, de talán közelebb állt a valósághoz. Az 1890-es népszámlás adatai azért nem szerepelnek a táblázatban, mert a községre vonatkozóan nem találtam adatokat.

Források: A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. II. k. 1882. 66.; Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat (a továbbiakban: MSK ÚS). 1. k. 1902. 204–205.; 42. k. 1912. 294–295.; 69. k. 1923. 118–119.; 83. k. 1932. 154–155.; és Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. 2. k. 1976. 222–223.

Mint látható a településen az írni-olvasni tudás aránya folyamatosan növekedett 1880 és 1941 között, emellett a végrendelkezők körülbelül 90%-a az írástudókhoz tartozott. Az 1880-as írni-olvasni tudásra vonatkozóan egy kalkulált értéket tudtam megadni, amely 38–45% közé esik. Az 1930-as évekre vonatkozóan az általam vizsgált végrendelkezők általában 60 éves koruk felett életek végrendelkezési jogukkal, vagyis ők 1880-ra már nagy valószínűséggel átestek az elemi iskolai oktatáson. Ebből következően párosíthatjuk a 38–45% közötti írni-olvasni tudásra vonatkozó arányt a 15%-os végrendelkezési aránnyal. Feltételezhetően az 1880-as adattól a korábbi évtizedekben még alacsonyabb volt az írni-olvasni tudás aránya a településen, ezért valószínűleg az 1904-es bihari 10%-os végrendelkezési aránytól a nagylétai mutató valóban elmaradhatott. Pelle Ferenc szerint a századelő adataihoz képest az első világháború időszakára már több örökhagyó hunyt el úgy, hogy maradt utána végakarat, ami elsősorban a frontokon harcoló katonák létbizonytalanságának volt köszönhető, majd a „nagy háborút” követően általánosabb gyakorlattá vált a végrendelkezés.¹⁸ Összességében a századelőhöz képest az 1930-as évekre a nagylétaiak végrendelkezési aránya növekedhetett, vagyis egy olyan helyi társadalommal van dolgunk, amely egyre gyakrabban élt végrendelkezési jogával. Ezt szem előtt tartva foghatunk hozzá a társadalom egyes rétegeinek bemutatásához.

Annak megállapításához, hogy milyen társadalmi réteg hagyott végrendeletet 1932 és 1939 között Nagylétán előbb meg kell ismernünk egy kicsit közelebről a helyi társadalmat. Ezt legkönnyebben az 1930-as népszámlálás foglalkozásokra vonatkozó adatai alapján tehetjük meg, mivel ez az adathalmaz áll a legközelebb a vizsgált időszakhoz. A foglalkozási adatokból megtudhatjuk, hogy a kereső népesség között leginkább a me-

¹⁸ Pelle Ferenc: XIX. és XX. századi kevermesi végrendeletek. Békési Élet 11. (1976) 474.

zőgazdaságból élők voltak túlsúlyban, hiszen a 3163 kereső közül 2444-en ebben a szektorban találták meg megélhetésük forrását.¹⁹ Ezen foglalkozási adatokból kijelenthető, hogy Nagylétán zömében agrártársadalommal van dolgunk, de ez természetesen nem jelenti azt, hogy az adott időszakban hiányzott volna a településről az iparos, a kereskedő vagy az értelmiségi réteg. Tény viszont, hogy az általam vizsgált 66 végrendelező közül 65 az agrártársadalomhoz tartozott, ezért adódik a kérdés, hogy miért csak az agrárrétegtől maradtak fent végrendeletek.²⁰ Mielőtt ennek megválaszolásához hozzá kezdenénk érdemes kitérni arra, hogy a vizsgált időszakra kapott 15%-os végrendelezési arány gyakorlatilag csak az agrártársadalomra vonatkozik, hiszen egy kivételtől eltekintve minden végrendelező ehhez a társadalmi csoporthoz tartozott.

Végrendeletet nem hagyó társadalmi csoportok

Nagyléta esetében a legszélesebb társadalmi réteg az agrártársadalom volt, így kézenfekvőnek tűnik, hogy a legnépesebb társadalmi csoport hagyta a legtöbb végrendeletet, ez azonban még nem magyarázza a majdnem kizárólagosságot. Az okot inkább az iparos, a kereskedő és az értelmiségi rétegnél kell keresni. Ezen társadalmi csoportok hiányának egy lehetséges magyarázata lehet a végrendelet megtételének ideje. Az általam vizsgált 66 végrendelező közül 56-an 60 éves kor fölött döntöttek úgy, hogy végrendeletet tesz, erre az életszakaszra már az iparral, kereskedelemmel foglalkozók is szerezhettek földtulajdont. Ezáltal előfordulhatott, hogy idősebb korukra megbújva a földművesek között nem látjuk, hogy mi volt ezeknek a személyeknek az eredeti foglalkozása.²¹ A két világháború közötti időszakban is jellemző volt az agrártársadalomra, hogy központi szerepe volt

¹⁹ MSK ÚS 86. k. 1934. 44–45.

²⁰ A vizsgálatba csak a fennmaradt végrendeleteket vontam be, viszont azon végrendelezők között, akiknek 1932 és 1939 között nem maradt meg a végrendelete találunk egy bádogost és egy cipészt, ez azonban arányaiban nem bontja meg a kialakult foglalkozási struktúrát a végrendelezők között.

²¹ *Benda Gyula: Zsellérből polgár – Társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban. Keszthelyi társadalma, 1740–1849. H.é.n. [2008] 229.*

a megélhetés terén az ingatlantulajdonnak, ezen belül is a földtulajdonnak. Sok esetben a földingatlan-szerzés jelentette az általános mobilitási utat.²² A birtokszerzés egyfajta elismertséget jelenthetett az iparosokra és kereskedőkre nézve is a helyi társadalomban. Több családban előfordult, hogy a családtagok nem tisztán egy társadalmi csoporthoz tartoztak, hanem volt közöttük például mezőgazdaságból élő és iparos is, így a családon belül is lehetett példa a földingatlan megszerzésére. A kereskedők és iparosok rétegeinek vizsgálatára forrásként szolgálnak az 1924-ben és 1931-ben kiadott kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtárak, melyekben ezen csoportok tagjai név szerint is fel vannak tüntetve. Az 1924-es kötetben látható, hogy a leggyakrabban 10 kat. holdon felüli földbirtokkal rendelkező családok – úgy mint a Papp, a Suta, a Vida, a Holló, a Fehér vagy a Tarján nevek – az iparosok között is felbukkannak, de végrendeletek e családok nem földműves tagjaitól sem maradtak fenn.²³ Erre a problémára több válasz is adható. Az egyik, hogy a birtokaprózódás elkerülése érdekében azon földműveléssel foglalkozó családokban, ahol a birtok mérete nem tette lehetővé, hogy minden gyermek földet kapjon örökségbe, az utódok más foglalkozás után néztek. Az 1930-as népszámlálás a birtokviszonyokra vonatkozóan is szolgáltat adatokat, e szerint a birtokosok 63%-a 10 kat. holdon aluli földbirtokkal rendelkező gazda volt.²⁴ Hasonló birtokstruktúra tapasztalható az 1930-as években a kataszteri birtokívek alapján is. Ezek az adatok alátámasztják, hogy a 10 kat. holdon aluli földdel rendelkező gazdák esetében már valóban probléma lehetett az ingatlan továbbörökítése, ezért valószínűleg a gyermekek egy részének más foglalkozás után kellett néznie. Egy másik lehetőség lehet, hogy ezekben a családokban az iskolázottabb fiatal generáció mobilitási útként magától más szakmát választott. Ebben a két esetben feltételezhető, hogy más ingatlantulajdonnal

²² Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. 2. kiadás. Budapest 2003. 315–316.

²³ Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára. (a továbbiakban MKIMC) Budapest 1924. 1141.; MKIMC. Budapest 1931. 97.

²⁴ 1930-ban több mint 100 kat. holddal 6-an rendelkeztek, 10-100 kat. hold között 225, míg 10 kat. hold alatti földtulajdonnal 593 földbirtokos rendelkezett. MSK ÚS 86. k. 1934. 166.

(háztulajdonon kívül²⁵) az egyének nem rendelkeztek, így nem volt olyan vagyontárgyuk, amelyről végrendelkezhettek volna. A kereskedők és iparosok esetében felmerül még az a lehetőség is, mely szerint ezen rétegek egy része csak időszakosan tartózkodott Nagylétán, ha hagytak is végrendeletet azt nem ezen a településen tették. Például Kence János csizmadia 1924-ben még Nagylétán élt, viszont 1931-ben már nem szerepelt a kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtár összefoglalójában. További lehetőségként számba kell venni azt a helyzetet is, hogy ezek egykés családok voltak, így feleslegessé vált a végrendelet.

Az agrártársadalom szerkezete

Nagylétán a végrendelkező társadalmi csoport jellemzően az agrártársadalom volt, viszont ezt a réteget sem szabad egységesen kezelni. Az agrártársadalom belső csoportjainak megállapításával a végrendelkezőkre jellemző sajátosságok is kidomborodnak csoportszinten. Az agrártársadalom belső tagolásának elvégzése során az egyik alapvető elv a földbirtok nagysága, azonban ezt ki kell egészíteni más szempontokkal is, például az adott földterület minősége, az igaerő száma, valamint a gazdálkodás kül- és belterjességének foka.²⁶

Az agrártársadalom belső tagolására már születtek megoldások Gunst Péter és Timár Lajos tollából, viszont azok a beosztások nem vehetők át teljes egészében a most tárgyalt helyi társadalomra nézve.²⁷ Nagyléta esetében a teljes helyi agrártársadalom belső tagolására vonatkozóan az 1930-as

²⁵ A végrendelkezők között előfordult, hogy nem csak Nagylétán volt ház vagy földbirtok tulajdonuk, hanem a környező településeken is, például Kokadon vagy Vértesen, ám ez nem volt tömegesen tapasztalható. Ezzel a jelenséggel kapcsolatban Horváth József adott egy rövidebb áttekintést a 17. századi Győrrel kapcsolatban. Horváth József: A győri végrendelkezők vidéki kapcsolatai a XVII. század első felében. (Adalékok a korabeli Győr vonzáskörzetének vizsgálatához.) In: A Dunántúl településtörténete IX. Város – mezőváros – városiasodás. Szerk. Solymosi László – Somfai Balázs. Veszprém 1992. 294.

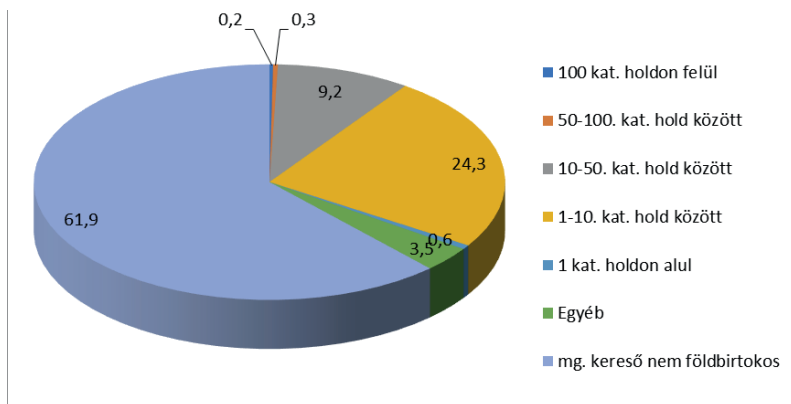
²⁶ Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete i. m. 308–309.

²⁷ Gunst Péter: A magyar agrártársadalom 1919–1945 között. In: A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Szerk. Uő. Budapest 1998. 232–248. Vö. Timár Lajos: Vidéki városok. Debrecen társadalma 1920–1944. (Mikrotörténelem 6.) Budapest 1993. 121–141.

népszámlálás foglalkozási adataiban közölt birtokviszonyokból kaphatunk információkat. A birtokkategóriák megállapítására ettől a népszámlálástól mind Gunst Péter, mind Tímár Lajos eltérő struktúrát alkalmazott, utóbbi szerző Debrecenre vonatkozóan alakította ki az agrártársadalmi csoportokat, ezért ezt a felosztást nem lehet Nagylétára vonatkoztatni. Gunst Péter struktúráját azért nem tudtam teljes mértékben alapul venni, mert bár az egyes agrártársadalmi csoportok az országos adatokhoz hasonlóan alakultak Nagylétán is, viszont véleményem szerint helyi szinten ezek a kategóriák más csoportokat jelölnek. Nagylétán az 1930-as években, például hiányzott az országos értelemben vett középbirtokosi réteg, vagyis a 200 vagy annál több kat. holddal rendelkezők csoportja. Ennek a csoportnak a hiánya alapján azt mondhatnánk, hogy a vizsgált település esetében nem volt jelen a földtulajdonosok felső rétege. Azonban az 1935-ös gazdacímtár alapján voltak olyan személyek, akik 100 kat. holdon felüli birtokkal rendelkeztek, ezt a csoportot helyi szinten középbirtokosi rétegnek neveztem el, mivel ez a csoport nevezhető leginkább Nagylétán a földtulajdonosok felső rétegének. A középbirtokosi réteg ilyen formában való meghatározását az indokolta, hogy az élesen elvált a gazdagparaszi csoporttól. A középbirtokosi réteg helyi szinten azt is jelentette, hogy az belecsúszott az agrártársadalom csoportjába és annak felső rétegét alkotta. Ha az agrártársadalom felső rétege helyi szinten alacsonyabb birtokkategóriába tolódott, akkor az alsóbb csoportok is más felosztást kaphatnak.

A helyi agrártársadalom belső csoportjainak kialakításánál nálam is alapvető szempontnak számított az a tény, hogy ki mekkora földbirtokon gazdálkodik. Ennek meghatározására az 1930-as népszámlálás birtokviszonyokra vonatkozó adatait vettem alapul, e mentén alakultak ki a főbb csoportok. Az egyes kategóriákba nem a teljes népességet, hanem a népszámlálásban megadott keresőket soroltam be az alábbi diagrammon látható módon.

1. ábra

A mezőgazdasági keresők százalékos megoszlása
birtokkategóriánként 1930-ban

Forrás: MSK ÚS 86. k. 1934. 166. (Saját számítás)

Ezek a birtokkategóriák azonban nem önmagukban adták az agrártársadalom belső rétegeit, ezért szükség volt néhány összevonásra. A diagramon látható birtok nélküli mezőgazdasági keresőket és az egyéb kategóriát összevontam, ennek alapja az volt, hogy egyik csoport sem rendelkezett földtulajdonnal, így közös elnevezésük a földnélküli parasztok csoportja lett. Az 1 kat. holdon aluli csoportot kisbirtokos napszámos, míg az 1–10 kat. holdas birtokosokat kisbirtokos parasztok csoportjának neveztem el. Az 1 kat. holdon aluli és az 1–10 kat. hold földbirtokkal rendelkezőket azért nem vettem egy kategóriába, mert mind a végrendeletekben megjelenő örökítés terén, mind a vagyon összetételét tekintve voltak különbségek a két csoport között, valamint az 1930-as népszámlálás is külön kezelte ezeket a rétegeket. A 10–50 kat. hold közötti birtokosokat középparaszti rétegnek neveztem el. Ezzel a csoporttal kapcsolatban meg kell említeni egy módszertani problémát, ugyanis ezt a csoportot ketté lehetne választani

egy 10–20, illetve egy 20–50 hold közötti kategóriára. Gunst Péter a két világháború közötti agrártársadalom vizsgálata során a 10–50 hold közötti birtokosokat a 20 holdas határ mentén elválasztotta egymástól²⁸, melyet Gyáni Gábor is helyeselt, abban az esetben, ha az egyes birtokos csoportokra használt fogalmak meghatározásánál alapvető szempontnak vesszük a családi élőmunka felhasználását. Azért 20 hold körül alakult ki a családi gazdaságok felső határa, mert ez volt az a birtoknagyság, amely alatt a családtagok munkaereje valóban elegendőnek bizonyult a gazdálkodáshoz. A 20 holdas birtoknagyság fölött már gyakrabban foglalkoztattak idegeneket, napszámosokat a birtokon.²⁹ Az 1930-as népszámlálás a 10–50 holdas birtokkategóriát nem osztotta két külön csoportra, ezért Nagyléta esetében ennek a birtokkategóriának a szétválasztása még további kutatásokat igényel (emellett helyi szinten nem is biztos, hogy 20 hold körül alakulna a választóvonal a családi gazdaság felső határát illetően). A népszámlálásban az 50–100 hold közötti földbirtokosokat a gazdagparaszti, míg a 100 hold feletti földtulajdonnal rendelkezőket a középbirtokosi réteggént határozta meg. Fontos azonban megemlíteni, hogy ezek a kialakított kategóriák csak a helyi mezőgazdaságból élő rétegre értelmezhetők.

Végrendelkező agrártársadalmi csoportok

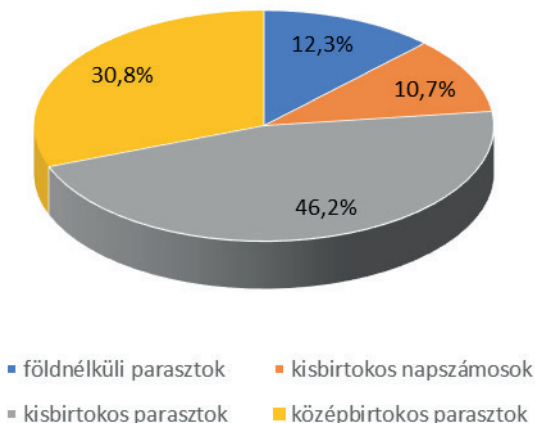
Az agrártársadalom imént kialakított belső csoportjaiba már besorolhatók a végrendelkezők is. A végrendelkezők ezekbe a csoportokba való besorolásakor figyelembe vettem a vagyoni helyzetet is. A végrendelkezők – ahogyan az a 2. diagramból is látható – az agrártársadalomnak csak az első négy csoportját fedték le,³⁰ az iparosok, kereskedők, valamint az értelmiség rétegéhez hasonlóan a gazdagparasztok és a középbirtokosok is hiányoztak a végakarattal élők közül.

²⁸ Gunst P.: A magyar agrártársadalom i. m. 244.

²⁹ Gyáni G. – Kövér Gy.: Magyarország társadalomtörténete i. m. 307.

³⁰ A földnélküli parasztokhoz 8, a kisbirtokos napszámosokhoz 7, a kisbirtokos parasztokhoz 30, míg a középparasztokhoz 20 személy tartozott, ezek alapján 65 végrendelkező tartozott az agrártársadalomhoz. (Saját számítás.)

2. ábra

A végrendelkezők eloszlása az agrártársadalmon belül

Forrás: MNL HBML V. 653/c. 10-11-12. cs.

A középbirtokos rétegre vonatkozóan a különböző gazdacímárakban találunk adatokat, amelyek alapján elmondható, hogy ennek a csoportnak a jelentős része nem élt a településen. A klasszikus 1000 holdon felüli földdel rendelkező nagybirtokos réteggel a társadalmi csoportok meghatározásakor azért nem foglalkoztam, mert az az 1930-as évekre „kikapott” a településről. A legnagyobb földtulajdonnal rendelkező birtokos 1935-ben gr. Keglevich Istvánné volt, aki 735 kat. holddal rendelkezett, és Budapesten élt. Az utána következő 6 középbirtokos 100–200 hold közötti tulajdonnal rendelkező gazda volt, akik közül 4-en nem éltek Nagylétán.³¹ Azok ese-

³¹ Ilyen középbirtokos volt például a Debrecenben élő Grósz Jenő (105 hold) vagy a nagykőrösi Izsó Imre, aki az 1925-ös gazdacímárban még, mint nagybirtokos volt feltüntetve Székely Lászlóval közösen birtokolt 1153 hold tulajdonosaként. Rajtuk kívül még két középbirtokost kell megemlíteni, az egyik vitéz Hadnagy Domokos budapesti lakos és Lédig Dezső, aki a Nagylétával szomszédos Vértesen élt 1935-ben. *Központi Statisztikai Hivatal: Magyarország földbirtokosai és földbérlei. Gazdacímár a 100 kat. holdas és ennél nagyobb birtokok és földbérletek az 1925. év adatok alapján.* Budapest 1925. 58.; *Központi Statisztikai Hivatal:*

tében, akik nem Nagylétán éltek, természetesen nem várható, hogy ezen a településen hagyjanak végrendeletet. A 100 kat. holdon felüli középirtokosok azon része esetében, akik Nagylétán éltek valószínűleg azért nem maradt végrendelet, mert az örökösök között törvényi örökléssel is megtudták osztani a birtokot, vagyis nem szorultak rá arra, hogy végakarattal kiemeljenek valakit az örökösök közül. A gazdagparaszti rétegre vonatkozóan is az előzőhöz hasonló válasz adható.

A négy végrendelkező társadalmi csoport vagyoni szempontból való elemzését a földnélküliek csoportjával kezdem. Ha csak a végrendelkezők társadalmi megoszlását nézzük, akkor látható, hogy a földnélküliek rétege volt a legszűkebb, viszont, ha az egész mezőgazdaságból élő társadalmat vesszük, akkor azt tapasztaljuk, hogy a legszélesebb agrárkereső réteggel van dolgunk. A kétféle nézet közötti különbség abból adódhat, hogy a földnélküli rétegnek kevésbé voltak olyan vagyontárgyai, amelyeket végrendeletileg tudott volna örökíteni. A földnélküli végrendelkezők közül többek között Nyak Mária végrendelete szolgál példaként a réteg vagyoni viszonyainak bemutatására. Nyak Mária 1932 novemberében tett végrendeletet, ekkor cselekvő vagyonát Nagyléta-Cserekertben lévő háza alkotta, melynek forgalmi értéke 300 pengő volt. Ebben az agrártársadalmi csoportban a végrendelkezők között a házvagyon értéke átlagosan 300 és 800 pengő között mozgott, emellett az ingatlan fajtája több esetben csak „*felülépítményként*” volt megjelölve. Nyak Mária ingatlanvagyonra tehát jól illeszkedik a földnélküli csoport átlagos vagyoni viszonyaihoz. A földnélküliek végrendeletében a csekély ingatlanvagyon ellenére ennek a vagyontípusnak az örökítését találjuk meg a leggyakrabban. Az ingatlanvagyon itt elsősorban háztulajdont jelentett, ilyen típusú vagyontárggyal többen is rendelkeztek a földnélküli végrendelkezők közül. Ennek a csoportnak saját földbirtoka nem volt, így a fő megélhetési forrást a napszámos munka jelenthette számára. A keresők körében a napszámos bérből származó jövedelem volt az

Magyarország földbirtokosai és földbérlői. Gazdacímár a 100 kat. holdas és ennél nagyobb birtokok és földbérletek az 1935. év adatok alapján. Budapest 1937.

egyik legalacsonyabb átlagjövedelem a két világháború közötti időszakban. Bérük naponta körülbelül 2,1 pengő körül alakult és évente az összjövedelmük nagyjából 180–200 pengő között mozgott, bár ez országrészenként változhatott. Azonban azt sem szabad elfelejteni, hogy a napszámosok munkája az idénymunkákhoz kötődött, vagyis nem jelentett egész éven át tartó foglalkoztatást.³² Az említett adatok országos adatokat takarnak, nem specifikusan Nagylétára vonatkoznak, de lehetséges kontextust teremt az értelmezéshez. A jövedelmi viszonyokból látható, hogy ennek a rétegnek a kereseti lehetőségei igen korlátozottak voltak, ingatlanvásárlásra kevésbé volt esélye, ami egyben behatárolta azt is, hogy egyáltalán milyen vagyontárgyakról tudott végrendelkezni. Nyak Mária édesapja Nyak Demeter volt, aki lánya végrendelkezése idején már nem élt, így valószínűleg a házvagyon nem szerzett, hanem örökölt tulajdon volt. Nyak Mária Szűcs Jánossal kötött házasságot, a frigyből született egy gyermek, akit Irmának neveztek. Irma édesanyja végrendelkezése idején 5 éves volt, tehát kiskorúnak számított. A végrendelet szövegéből kiderül, hogy az örökhagyó férjére hagyta vagyonát. „*A házat és az általunk használt beltelket hagyom férjemnek Szűcs Jánosnak és ha a kislányom Irmus elhal, úgy az a terület és ház szálljon (...) testvéremre Nyak Györgyre.*”³³ Ebben az esetben tehát egy örökös kapta meg az összes vagyontárgyat. A földnélküliek vagyoni helyzetüket tekintve láthatóan nem voltak abban a helyzetben, hogy több örököst is részesítsenek ingatlanjaik tulajdonjogából, mivel az csak egy családtag egzisztenciális emelkedésére volt elegendő. Ez a tényező alakíthatta ki azt az örökítési gyakorlatot a földnélküli végrendelkezők körében, hogy összes vagyontárgyaikat általában egy kiválasztott örökösnek adták át. Ez az örökös a családi viszonyoktól függően lehetett valamely gyermek, házastárs vagy oldalági rokon. Nyak Mária halála 1932 decemberében következett be, ekkor fennmaradó szenvedő vagyona 60 pengős gyógyítási- és 120 pengős temetési költségéből állt. Nyak Mária halála előtt 5 évig beteg

³² Gunst P.: A magyar agrártársadalom i. m. 250.

³³ MNL HBML, VII. 167. 1. d. Szűcs Jánosné Nyak Mária végrendelete, 1932. november dereka

volt, a 60 pengős gyógyítási költséget ez eredményezte. A fennmaradó szenvedő vagyon következtében felesége utolsó akaratát a férj nem tudta végrehajtani. Az összesen 180 pengős költséget csak a ház eladási árából tudta volna kifizetni, így Szűcs János végül visszautasította a hagyatékot. A ház tulajdonjoga ezzel az örökhagyó testvérét, Nyak Györgyöt illette volna meg, aki azonban nem jelentkezett érte, ezért az 1935-ben a magyar királyi államkincstár kezelésébe került.

A nagylétai végrendelkezőkre jellemző másik három társadalmi csoportnak, mind egzisztenciális, mind anyagi szempontból jobbak voltak a lehetőségei a földnélküliekhez képest. A kisbirtokos napszámos csoportból özvegy Balk Gáborné Pántya Juliánna esetét hoztam példaként, aki 89 évesen, 1933 tavaszán tette meg végakaratát. Az előző esethez képest most is megfigyelhető, hogy a végrendelkezőnek volt háztulajdona, azonban Pántya Juliánna mintegy 800 négyszögöl szőlőfölddel is rendelkezett. A végrendelkező kisbirtokos napszámosok vagyontárgyai közé minden esetben tartozott különböző méretű szőlőbirtok, emellett néhány esetben ház vagy szántó is tartozott az ingatlantulajdonba. Minden olyan kisbirtokos napszámosnál, ahol ez vizsgálható, a szőlőbirtok forgalmi értéke 200 pengő körül alakult; függetlenül attól, hogy az hány négyszögölet tett ki. Ez a 200 pengős értékű szőlőtulajdon, ami kimutatható a kisbirtokos napszámos réteg körében, arra utal, hogy törekedtek szőlőföld kialakítására, ami felveti, hogy nemcsak a megélhetés diverzifikációjáról van ez esetben szó, hanem arról is, hogy a szőlőbirtok egyben presztízs is volt, ami kedvezően hathatott a tulajdonos helyi társadalomban elfoglalt pozíciójára, annak megítélésére. A szőlőföldek a település északi határában terültek el, ahol a talaj rosszabb minőségű volt, szemben a szántóföldekkel.³⁴ Ezért is alakulhatott úgy, hogy a szőlő olcsóbb volt a szántóföldnél. Az ingatlanárak közötti különbségek érzékeltetésére példaként szolgál özvegy Balk Gáborné Pántya Juliánna vagyoni helyzete, akinek a 814 négyszögöl méretű

³⁴ Nagylétán három kertségben körülbelül 823 hold területű földbirtokon foglalkoztak szőlőműveléssel. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár, Dokumentációs Gyűjtemény, Közigazgatási tájékoztató adatlapok, Nagyléta, 1925. 8/A. St-563.

szőlőjének forgalmi értéke alig 200 pengő volt 1936-ban,³⁵ míg Vida Lajos 2428 négyszögöl területű szántóföldje 1200 pengőt ért. Ha ebből kiszámoljuk, hogy 800 négyszögöl szántó mennyibe került, akkor 395 pengő körüli összeget kapunk, vagyis majdnem dupláját a hasonló területű szőlő árának.³⁶ Debrecenben 1929 és 1932 között a földek átlagos holdankénti értéke 785 pengőről 486 pengőre esett vissza.³⁷ Ez a visszaesés a gazdasági válság következménye volt, ami valószínűleg hatással lehetett a nagylétai földárak alakulására is. Botos Józsefné Sipos Margit 1931. év végi végrendelete arról tanúskodik, hogy valóban előfordult olyan alkalom, amikor egy kisbirtokos napszámos házaspár szőlőbirtokot vásárolt magának. *„Tulajdonomat képezi Nagyléta községben a Zöldfa ucca 36.a házszám alatti beltelkes ház fele része és ugyancsak Nagylétai u.n. Kossuth kertben lévő kb. 1200 négyszögöl szőlő fele része. Ezen ingatlanokat férjemmel Botos József nagylétai lakossal szereztük.”*³⁸ Ebben az esetben a vásárolt ház és szőlőbirtok egzisztenciális emelkedést is vonhatott maga után, és éppen ezért láthatjuk a végrendelezőt a kisbirtokos napszámos rétegben. Pántya Juliánnának három gyermeke volt, közülük ketten a végrendekezés idején még éltek, míg az elhalt gyermek után maradt egy unoka. A gyermekek közül Balk János élt Nagylétán, míg Balk György és az örökhagyó unokája Major Antal Nagyváradon. Pántya Juliánna végrendeletében Balk Jánost és feleségét, Áron Helénát nevezte meg örökösének, ennek közvetlen oka lehetett, hogy ők voltak napi kapcsolatban a végrendelezővel.³⁹ Az örökítési stratégiát illetően nem tapasztalunk jelentős változást a földnélküli csoporthoz képest, többségében itt is egy örökösnek adták át a végrendelezők az összes vagyontárgyat. Pántya Juliánna végrendeletében megfogalmazott öröklési rendet az örökösök az előző esethez képest itt sem hajtották végre,

³⁵ MNL HBML, V. 653/c. 11. cs. özvegy Balk Gáborné Pántya Juliánna hagyatéki kimutatása, 1936. 12. 23.

³⁶ MNL HBML, V. 653/c. 11. cs. Vida József hagyatéki kimutatása, 1937. 05. 15.

³⁷ *Tímár L.*: Vidéki városiakok i. m. 119.

³⁸ MNL HBML, VII. 167. 1. d. Botos Józsefné Sipos Margit végrendelete, 1931. 12. 02.

³⁹ MNL HBML, VII. 167. 2. d. Balk Gáborné Pántya Juliánna végrendelete, 1933.03.07.

bár túl sokat nem változtattak rajta. Áron Heléna lemondott öröklési jogáról, míg Balk János egyezséget kötött Balk Györggyel és Major Antallal a vagyon felosztásáról. Ez alapján Balk János örökölte ugyan az összes ingatlanvagyon, ezért viszont Balk Görgy és Major Antal kapott 200–200 pengőt kompenzáció képpen. Pántya Juliánna összes ingatlanvagyonának forgalmi értéke 600 pengőt tett ki, összességében kijelenthető, hogy a legidősebb fiú az egyességgel megvásárolta a többi örökös tulajdonjogát.

Az agrártársadalom következő rétege esetében a vagyon és az örökítés mellett a társadalmi csoportra vonatkozó életkori sajátosságok is vizsgálhatóvá válnak, ezért ez a szempont is bekerült az elemzésbe.⁴⁰ A végrendeelkezők között legszélesebb társadalmi réteg, vagyis a kisbirtokosok közül Oláh Gábor és Oláh Sándor végrendelete tükrözte leginkább a csoport vagyoni és örökítési sajátosságait. A két örökhagyó testvérpár volt, mindkettőjüknek Oláh Imre és Fekete Sára voltak a szülei. A két testvér vagyonát illetően nem volt nagy különbség, Oláh Gábor valamivel több mint 6 holdas, míg Oláh Sándor 9 holdas gazda volt. A végrendeelkező kisbirtokosok körében az ingatlanvagyon terén már a szántóföld dominált. Az előző két agrártársadalmi csoporthoz képest, viszont meglepő, hogy a kisbirtokosnak csak kevéssel több mint felének volt háztulajdona. Ez arra enged következtetni, hogy a helyi társadalomban nem elsősorban a házvagyon szerzése számított értéknek, hanem inkább a földbirtok megléte. A testvérek közül Oláh Gábor volt az idősebb és ő végrendeelkezett hamarabb (1935 tavaszán), míg Oláh Sándor másfél-két évvel később, 1937 elején járt el hasonlóan. A végrendeelkezés idején Oláh Gábor 74, míg testvére 73 éves volt. A kisbirtokosok csoportjában figyelhetők meg a legváltozatosabb életkori sajátosságok a végrendeelkezőkre vonatkozóan. A 30 kisbirtokos végrendeelkezőre vonatkozó életkori adatok az alábbi táblázatban látható módon oszlanak meg.⁴¹

⁴⁰ A földnélküliek és a kisbirtokos napszámosok esetében túlságosan szűk a minta az életkori összefüggések elemzéséhez (8 és 7 fő), emiatt nem is fedezhető fel folyamatszerűség.

⁴¹ A 90 év fölött korosztályt azért nem jelöltem a táblázatban, mert a kisbirtokosok között nem volt olyan, aki ebben a korban hagyott volna végrendeletet.

3. táblázat

Korcsoport	Nők	Férfiak	Összesen
20–29	3	0	3
30–39	0	0	0
40–49	2	0	2
50–59	0	0	0
60–69	8	5	13
70–79	2	7	9
80–89	2	0	2
Összes korcsoport	17	13	30

A kisbirtokos végrendeletek eloszlása az örökhagyók
tíz éves korcsoportjaiban

Forrás: FS NHAK 1932–1939 (Saját számítás.)

A táblázatban szembeűnő, hogy a 60 éven aluliak közül hiányoznak a férfiak, és megfigyelhető, hogy ezekben a korosztályokban inkább a nők végrendelkeztek. Ezek a nők végrendelkezésük idején már mind házások voltak (Nagylétán csak házas vagy özvegy végrendelkezővel találkozunk⁴²), férjük még életben volt, közülük négynek volt már gyermeke is. A gyermekek viszont mind kiskorúak voltak. A végrendelkezés valószínűleg ezen gyermekek jövőjének valamilyen formában való biztosítása érdekében történt vagy esetleg a többi rokonnal szemben a férj védelmezése céljából.⁴³ A végrendelettel egyben a gyermek gyámjának kijelölése is megoldható volt.⁴⁴ Erre jó példa Nagy Imréné Hegedűs Eszter 1933 őszén tett végrendelete, amelyben a következő áll: „*I, Összes bárhol található, bármi néven nevezendő ingó és ingatlan vagyonomat hagyom teljes és*

⁴² Szende Katalin hasonló eredményt kapott a két nem vagyonteljesítés terén mutatott aktivitására. Szende K.: Otthon a városban i.m. 84.

⁴³ Mátay M.: Halál, akarat i. m. 69–70.

⁴⁴ Horváth J.: A végrendelkezés jogi i. m.

*kizárólagos tulajdonnal egyetlen leányomnak kiskoru Nagy Juliánnának azon határozott kikötéssel és korlátozással, hogy ezen összes vagyonomat életfogytig szeretett férjem Nagy Imre haszonélvezi. (...) 3, Kikötöm azonban, hogy a haszonélvezet tartama alatt nevezett férjem kiskoru leányomat vagyonához mérten nevelni, iskoláztatni és minden szükségességekkel ellátni köteles.*⁴⁵ A végrendelet egyértelmű kedvezményezettje tehát ebben az esetben a kiskorú gyermek volt. Laczkó Sándorné Dienes Róza gyermekekkel nem rendelkezett, de volt három fiútestvére, ennek ellenére férjére hagyta minden vagyonát.⁴⁶ A vizsgálandó 5 esetben a végrendelezésre azért is lehetett szükség, mert ezek a személyek már hosszabb ideje tartó súlyos betegségben szenvedtek. Az öt nőből négy tüdőgümőkórban⁴⁷, egy pedig tüdőgyulladásban halt meg, mindkét betegség nehezen volt gyógyítható a korszakban.

A nők a férfiakhoz képest korábbi végrendelezését okozhatta, hogy hamarabb házasodtak, ezzel hamarabb elváltak a szülöktől és kezdtek „önálló” életet. A családi házból való korábbi kiválással elkezdhettek saját tulajdont gyűjteni, amelyet különbözőképpen szerezhettek meg: gyűjthettek például házasságuk ideje alatt férjükkel közösen, örökölhettek vagy esetleg azt már a frigy alkalmával megkaphatták hozományként. A öt nő közül négynek már nem éltek a szülei, így valószínűleg ők örökölték az ingatlanvagyonukat vagy annak egy részét (gyaníthatóan nem egyedüli tulajdonosok voltak). További egy esetben a házasság ideje alatt képződhetett a tulajdon. Ezeket a fiatal nőket összességében azért találhatjuk a kisbirtokosok között, mert viszonylag hamar sikerült vagyonhoz jutniuk. A fennmaradt végrendeletekből kiderül, hogy a kiskorú gyermekek nagy

⁴⁵ MNL HBML, VII. 167. 1. d. Nagy Imréné Hegedűs Eszter végrendelete, 1933. 11. 17.

⁴⁶ MNL HBML, VII. 167. 3. d. Laczkó Sándorné Dienes Róza végrendelete, (nincs dátum a végrendeleten)

⁴⁷ A tüdőgümőkór a tüdőtuberkolózis (tbc) régies elnevezése, mely az 1930-as években az egyik leggyakoribb halálozási ok volt Nagylétán. Ez a fajta betegség Debrecen lakosságának körében is magasnak számított a korszakban. A tbc-s megbetegedés kiváltó okai általában a rossz lakáskörülmények és az alultápláltság voltak. *Timár L.*: Vidéki városalakók i. m. 122.

szerepet játszottak az örökítés terén, hiszen több esetben is ők váltak a végakarat kedvezményezettjévé.

A 17 kisbirtokos női végrendelkező közül 8 volt özvegy és mindegyik az 50 éven felüli korcsoportokba sorolható. A kisbirtokos végrendelkező özvegy nők korcsoportonkénti eloszlását a következő táblázatban foglaltam össze.

4. táblázat

Korcsoport	Végrendelkező nők	Végrendelkező özvegy nők	Özvegyek %-os megoszlása a korcsoportokban
60–69	8	4	50,0
70–79	2	2	100,0
80–89	2	2	100,0

A kisbirtokos női végrendelkezők és az özvegyek százalékos aránya

Forrás: FS NHAK 1932–1939 (Saját számítás.)

Abból kiindulva, hogy a 60 és 90 év közötti korcsoportokban a nőknél ilyen nagy számban voltak jelen az özvegyek, arra enged következtetni, hogy a nők többsége csak megözvegyülése után végrendelkezett vagyonáról. A végrendelkezés oka itt az lehetett, hogy a megözvegyülés után betegség vagy csak a magas életkor miatt már nem tudták folytatni a családi gazdaság irányítását és inkább felosztották vagyonukat örököseik között. Az özvegy végrendelkezők esetében a kisbirtokos csoportban való elhelyezkedés adódhat abból, hogy az illető korábban több vagyontárggyal rendelkezett, de annak már egy részét átadta, ezért nem látjuk azt, hogy eredetileg mely agrártársadalmi rétegbe tartozhatott. Ennek a kérdésnek az eldöntésére vizsgálhatnak a kataszteri birtokívek, melyekből láthatóvá válik a földtulajdon apadása és gyarapodása, ám ez a forrástípus még feldolgozásra vár. Egy másik lehetőség, hogy ezeket az özvegyasszonyokat életük során felhalmozott vagyonuknak köszönhetően látjuk a kisbirtokosok között. Az özvegyekre

jellemző örökítést illetően általános gyakorlatnak tűnik, hogy az örökösök közül valakit nagyobb arányban részesítettek a vagyonból, de a többi örökös sem zárták ki abból. Ez tehát az előző két agrártársadalmi csoporthoz képest egy új örökítési forma, egy más örökítési stratégia.

Oláh Gábor és Oláh Sándor életkori adatain keresztül értelmezhetjük a kisbirtokos férfi végrendelkezők korára vonatkozó sajátosságokat. Végrendelkezősük idején mindketten túl voltak már 70 éves korukon, ez az életkor jól beilleszkedik a férfiakra jellemző 60–80 év közötti végrendelkezési trendbe. Ebből az életkori megoszlásból kitűnik, hogy a végrendelkező férfiak körében elterjedt volt az a szokás, hogy a vagyon végrendelettel való megosztását lehetőleg a munkaképes életszakasz végéig kitolták. Az örökítés módja a nőkhöz hasonlóan alakult. Oláh Gábornak egy fia (Gábor) és egy lánya (Eszter) volt, akik az örökhagyó halála idején Budapesten életek a VII. kerületben. A végrendelkező felesége, Kovács Eszter szintén Budapesten élt lányával egy háztartásban. A testvérpár másik tagjának egy fia (József) és két lánya (Eszter és Erzsébet) volt. A vagyon felosztásban nem volt sok különbség a két testvér között, mindketten fiúgyermeküket részesítették nagyobb arányban az örökségből, de a többi gyermek is részesedett abból. Az viszont megfigyelhető, hogy a felosztott vagyonból a fiúk által szerzett tulajdoni hányad terén voltak különbségek. Oláh Sándor ugyanis kisebb mértékben emelte ki fiát a végrendeletben, 9 holdas gazdaként jobban volt lehetősége lányainak is földbirtokot biztosítani.⁴⁸ A két kiemelt fiúnak voltak bizonyos kötelezettségei, Oláh Gábor az adósság fizetését, míg Oláh Sándor saját ápolását és gondozását, valamint temetetését bízta kiemelt örököseire.⁴⁹ A két végrendeletben megjelenő hasonló örökítési forma összefüggésben állhat a hasonló vagyoni helyzettel és az egymásra gyakorolt személyes hatással. A végrendelkezők között a kisbirtokos csoport esetében az előző két réteghez képest tehát egy másik öröki-

⁴⁸ MNL HBML, VII. 167. 2. d. Oláh Gábor végrendelete, 1935. 04. 23.

⁴⁹ MNL HBML, VII. 167. 3. d. Oláh Sándor végrendelete, 1937. 02. 08.

tési stratégia bontakozik ki, mely szerint a birtokot megosztják az örökösök között, ugyanakkor közülük valakit előnyben részesítenek.

A középparaszti csoportból Pető József esetét emeltem ki. Pető József volt a vizsgált 66 végrendelkező közül az egyik legnagyobb földbirtokos, összesen 29 holddal rendelkezett. Pető József 69 évesen nyilvánított ki végakaratát, és egyben a középparaszti rétegbe tartozó férfiak mindegyikére igaz, hogy elmúlt már 60 éves, amikor hasonlóan cselekedett. A csoporton belül a nők körében találunk fiatalokat és idős özvegyeket is. A férfiak és a nők esetében tehát megfigyelhető, hogy a kisbirtokosokra jellemző tendencia folytatódott tovább. A középparaszti réteg volt az a csoport, amelynek ház- és földbirtok vagyona is stabilan megvolt. Pető József két fia és egy lánya között osztotta meg vagyonát.⁵⁰ Az örökösök közül a legidősebb fiú, Pető Sándor örökölte az összes vagyon körülbelül 70%-át. A másik két örökös a fennmaradó vagyonrészt egyenlő arányban kapta meg. A kiemelt fiúnak voltak feladatai, el kellett tartania édesanyját és gondoskodnia kellett szülei eltemetetéséről. A középparaszti réteg többi tagjára vonatkozóan is hasonló örökítési gyakorlatot állapíthatunk meg, a vagyon megosztásának módja összességében sokban hasonlított a kisbirtokos csoportéhoz.

Összegzés

A helyi társadalom 15%-os végrendelkezési arányából arra következtethetünk, hogy egy olyan társadalommal van dolgunk, amely egyre urbánusabb jegyeket mutat, hiszen a megelőző korszakhoz képest több végrendelet keletkezett. A különböző társadalmi rétegek és a végrendeletek összevetése után megkaptuk, hogy milyen csoportok éltek a végrendelkezés lehetőségével 1932 és 1939 között Nagylétán. Mint láttuk az agrárréteg volt ebből a szempontból meghatározó. Az, hogy a többi társadalmi csoport nem vagy csak elszórtan hagyott maga után végakaratot, azt mutatja, hogy a végrendelkezés elsősorban egy olyan társadalmi réteg szokása volt, amelynek vagyona földtulajdonból állt, ami egyben megélhetésének forrását is

⁵⁰ MNL HBML, VII. 167. 2. d. Pető József végrendelete, 1934.07.04.

jelentette. Az agrártársadalmon belüli rétegeképző tényezőt a földbirtok megléte vagy nem léte, illetve annak kiterjedése jelentette. A vagyon nagysága abból a szempontból hatott a végrendelkezésre, hogy meghatározta a végrendelkező mozgásterét az ingatlanvagyon megosztását illetően. Ezért láthatjuk azt, hogy az agrártársadalom alsóbb fokain az örökhagyók egy örökösnek adták át vagyonukat, míg a felsőbb csoportokban inkább megosztották az ingatlanok tulajdonjogát. Az örökösök közül egyvalaki kiemelése a többihez képest általános vonás volt a társadalmi csoportokban, viszont a kiemelés mértéke már eltérő. A földnélküliek és a kisbirtokos napszámosok csoportjában a kiemelt általában megkapta a teljes vagyont, a kisbirtokos és a középparaszti réteg esetében az ingatlanok tulajdonjogának többségét, és emellett kellett bizonyos feladatokat vállalnia (ápolás, gondozás, temetés költségeinek fizetése). Utóbbi két réteg esetében a szántóföldi művelésből származó jövedelmek jobb anyagi körülményeket teremtettek, így a földnélküli és a kisbirtokos napszámos csoportoktól eltérő örökítési stratégiát alkalmazhattak. A kisbirtokosok és a középparaszti réteg között mindent egybevetve nem volt éles választóvonal, hiszen az örökítés terén és a vagyon összetételét tekintve is sok hasonlóság mutatkozott a két csoportot illetően. A kisbirtokosok esetében tüzetesebben megvizsgált életkori jellemzők árnyalták az örökítésre vonatkozó jellemzőket. Külön megvizsgálva a fiatalon és az özvegyen végrendelkező nőket, és a hasonlóan cselekvő idős férfiakat ugyanazt az örökítési utat kaptuk, de a végrendelkezés indítékát illetően voltak különbségek. Ezek a tendenciák a középparaszti réteg esetében is fellelhetők. Az összes végrendelkezőt tekintve a két nem között nem tapasztalható „súlyponteltolódás” a végrendeletek számát illetően (nők 30, férfiak 36) valamely fél irányába. Mindez azt mutatja, hogy a vagyon felosztásában aktívan részt vett a házaspár mindkét tagja. Az imént felvázolt jövedelmi viszonyok és örökítési gyakorlatok természetesen csak a vizsgált végrendelkezőkre értendők, nem vetíthetők ki az egész nagylétai agrártársadalomra.

ABSTRACT

Testator Classes in Nagyléta's Society Between 1932 and 1939

In the past decades, several analyses were written about Hungary's society in the 20th century interwar period, both on the macro and micro scale. In this study, my aim is to present the society of Nagyléta, a municipality in Bihar County between the period of 1932–1939, in the context of the last will and testaments of the people at that time. During the examined period, the vast majority of Nagyléta's population of ca. 6000 residents was working in the agricultural sector. Moreover, the domination of this class was considerable amongst the testators of Nagyléta, as all testators – aside from one exceptional case – were engaged in agriculture. Accordingly, the most important aspects analysed in the study, such as the financial status of the testator classes and their bequeathing schemes have actually shown the peculiar features of the agricultural sector. By dividing this sector into smaller social groups, two distinct financial sections and bequeathing schemes were outlined, which I attempted to portray through the personal example of a few people who lived in that period. Furthermore, the study has touched upon the analysis of other social classes along with the agricultural sector, which did not testate.

Keywords: Nagyléta; testaments; agricultural society, local society, bequest

TARTALOM

<i>Bevezető</i>	<i>5</i>
<i>Opre Bernadett: Magyarországi Mária, nápolyi királyné szerepe a nápolyi Anjou-ház diplomáciájában.</i>	<i>6</i>
<i>Hendrik Dávid: Az abszolutizmus és a felvilágosult abszolutizmus jelenségeinek interpretációs kísérletei az 1945 és 1989/1990 közötti magyar történetírásban</i>	<i>25</i>
<i>Vigh Barbara: A munka és ideje, a polgárias kötelességtudat Széchenyi István napló regisztereiben</i>	<i>46</i>
<i>Mokánszki János: Spanyolnátha Debrecenben. Az 1918. évi influenzajárvány a helyi sajtó tükrében</i>	<i>66</i>
<i>Kocsor Margit: D'Annunzio és a fumei kérdés a brit sajtóban</i>	<i>86</i>
<i>Kati Balázs: A magyar sajtóban kialakult Keynes-kép 1919–1925 között</i>	<i>114</i>
<i>Buzgó Gábor: Végrendelkező társadalmi csoportok Nagylétán 1932 és 1939 között</i>	<i>136</i>
<i>Szücs Gábor: A versenyszerű magyar vívósport szervezeti kereteinek kialakulása</i>	<i>163</i>
<i>Molnár Dániel: Soós Géza tevékenysége az ellenállási mozgalomban</i>	<i>183</i>
<i>Hegedűs Zoltán: A szuezi válság Anthony Eden memoárja és a korabeli brit sajtó tükrében</i>	<i>201</i>
<i>Szilvássy Zoltán: Magyarország alapszerződései a szomszédos államokkal</i>	<i>223</i>
<i>Vas János: A történelem reprezentációjának új lehetőségei, avagy történelem a videojátékokban.</i>	<i>233</i>
<i>A tanulmányok szerzői</i>	<i>256</i>

CONTENTS

<i>Foreword</i>	5
Bernadett Opre: <i>The Role of Hungarian Maria – Queen of Naples – in the Diplomacy of the Neapolitan Angevin Dynasty</i>	6
Dávid Hendrik: <i>The Interpretations of the Absolutism and the Enlightened Absolutism in the Hungarian Historiography between 1945–1989/1990</i>	25
Barbara Vigh: <i>Labour and its Time, the Civil Sense of Duty in István Széchenyi's Diary Registers</i>	46
János Mokánszki: <i>The Spanish Flu in Debrecen. The Epidemic of 1918 Regarding the Local Press</i>	66
Margit Kocsor: <i>D'Annunzio and the Fiume Question in the British Press</i>	86
Balázs Kati: <i>The Keynes Image in the Hungarian Press in 1919–1925</i>	114
Gábor Buzgó: <i>Testator Classes in Nagyléta's Society between 1932 and 1939</i>	136
Gábor Szücs: <i>The Evolution of the Structure of Competitive Fencing in Hungary</i>	163
Dániel Molnár: <i>Géza Soós' Operation in the Resistance Movement</i>	183
Zoltán Hegedűs: <i>The Suez Crisis in the Perspective of Anthony Eden and the Contemporary British Press</i>	201
Zoltán Szilvássy: <i>Master Agreements of Hungary with Neighbouring Countries</i>	223
János Vas: <i>New Possibilities in History Representation, or History in Video Games</i>	233
<i>List of Authors</i>	256

A TANULMÁNYOK SZERZŐI

BUZGÓ GÁBOR	Történelem MA (I.), bgabor95@gmail.com
HEGEDŰS ZOLTÁN	Történelem PhD (II.), z.hegedus89@gmail.com
HENDRIK DAVID	Történelem PhD (abszolvált hallgató), hdaviden@gmail.com
KATI BALÁZS	Történelem MA (II.), katibalazs91@gmail.com
KOCSOR MARGIT	Angol–történelem osztatlan tanárszak (IV.), margitkocsor@gmail.com
MOKÁNSZKI János	Biológia–történelem osztatlan tanárszak (V.), mokanszkijanos22@gmail.com
MOLNÁR DÁNIEL	Történelem PhD (III.), molnar.daniel04@gmail.com
OPRE BERNADETT	Történelem PhD (I.), bernadett.opre@gmail.com
SZILVÁSSY ZOLTÁN	Történelem PhD (I.), Academia.Istropolitana@hotmail.com
SZÜCS GÁBOR	Történelem-informatika tanárszak MA (II.) igorgaben@gmail.com
VAS JÁNOS	Angol–történelem osztatlan tanárszak (V.), janaalgor@gmail.com
VIGH BARBARA	Történelem MA (I.), vighbarbi@freemail.hu